

اسنادی نویافته از:

دبستان ملی فرهنگ همدان

زهرا غلامحسین پور

مقدمه

شهر کهنسال همدان که همواره مرکز علم و دانش و شعر و ادب و در هر عصر درس و بحث در آن دائر و برقرار بوده است و جمعی به تدریس اشتغال داشته و فضائی را پرورانده است، به همین علت دانشمندان بزرگ شهرهای دیگر مسافرت به همدان را معتنم شمرده تا از دانش رایج در این خطه استفاده کرده و این جمله را در حق همدان به یادگار بگذارند: «ما زالت محلاً للملوك و معدنا لاهل الدین و الفضل»^۱

«ظهیر فارابی» از شعرای قرن ششم اشعاری دارد که در آن رواج فضل و ادب در همدان را مشخص می‌کند.

که هر یکی بدگر گونه داردم ناشاد
زمن مپرس که این نام بر تو چون افتاد
تو خواه در همدان گیر و خواه در بغداد^۲

مرا زدست هنرهای خویشان فریاد
بزرگتر ز هنر در عراق عیبی نیست
ولیک هیچم از این در عراق ثابت نیست

مکتب‌خانه‌ها

قبل از تأسیس مدارس نوین در همدان تنها مراکز تحصیل علم غیر از حوزه‌ها و مدارس علمیه وجود مکتب‌خانه‌هایی در محلات سرتاسر همدان بود که هیچ نوع مدرک و نوشته و تاریخی که معلوم کننده بنیانگذار اولیه یا زمان آغاز یا انجام قطعی آن باشد در دسترس نیست.

آنچه مسلم است اغلب مکتب‌داران یا به قول بچه‌مکتبی‌های آن دوران آ‌ملاً (آقا‌ملاً) ها از تحصیل‌کردگان در مدارس و حوزه‌های علمیه بودند. تشکیل مکتب‌خانه‌ها اصلاً نیازی به داشتن جواز یا مدرک و گواهینامه تحصیلی و صدور تأییدیه و صلاحیت و غیره از سوی مقامات ذیصلاح را نداشت، کافی بود که یک نفر فرد نسبتاً باسواد اطاقی از اطاق‌های منزل خودش یا محل دیگری را به صورت مکتب‌خانه درآورد و در آنجا به مکتب‌داری بپردازد.^۳

مدارس دینی همدان

در تواریخ و تراجم مربوط به همدان و بزرگان علمی آن، نام مدارسی به اجمال برده شده که مرکز علم و تربیت علماء و دانشمندان بوده است اگر چه به تفصیل از آنها بحث نشده اما شواهد و قرائنی وجود دارد که این مدارس از اهمیت خاص برخوردار بوده‌اند و همچنین اماکن عمومی که محل سکونت بوده به نام «رباط»^۴ وجود داشته که بعضی از آن مورد استفاده طلاب علوم دینی قرار می‌گرفته است.

این مدارس عبارتند از:

۱- **مدرسه حاجیه:** این مدرسه را وزیر سلجوقی به نام «جمال‌الدین اقبال خادم جاندار» بنا نهاده و ریاست و تدریس مدرسه را به «ابوالفضل طاووسی قزوینی» سپرد. از این مدرسه در عصر ما اثری نیست.

۲- **مدرسه عمادیه:** این مدرسه در قرن هفتم وجود داشته ولی نام، بانی و تاریخ بنای آن مشخص نیست.^۵

۳- **مدرسه عین‌القضاة:** این مدرسه را عارف عالیقدر «عبداله بن محمد» معروف به «عین‌القضاة» مقتول و مصلوب در ۵۲۵، داشته و تدریس می‌کرد و در همان مدرسه، بالای چوبه‌دار رفت.^۶

۴- **مدرسه شهرستان:** این مدرسه در قرن ششم در همدان وجود داشته که «فخرالدین عراقی» در آن تدریس می‌کرد.

۵- **مدرسه زنگنه (مدرسه بزرگ):** این مدرسه یکی از مدارس بزرگ دینی همدان است که در مجاورت میدان مرکزی قرار دارد این مدرسه را «شیخ‌علی خان زنگنه» وزیر شاه سلیمان بنا کرده که موقوفات آن در زمان رضا شاه پهلوی غصب و دستخوش حوادث گردید. از طرف عالم فقیه حاج سیدنصرالله بنی صدر ریاست مدرسه به یکی از مجتهدین بنام «حاج میرزا ابوالقاسم ربانی شاهنجزینی» واگذار گردید.

۶- **مدرسه شاهنجزین:** این مدرسه در قریه شاهنجزین درجزین از بلوک درجین به وسیله یکی از محترمین بنا شد و «آیت‌الله حاج میرزا ابوالقاسم شاهنجزینی» مدتی آن را اداره کرد این مدرسه در عصر

ما نزدیک میدان مرکزی قرار دارد.

۷- مدرسه کوچک: این مدرسه که نسبت به مدرسه بزرگ از نظر مساحت کوچکتر بوده به نام

«مدرسه کوچک» نامیده می‌شد و موقوفاتی هم داشته است، از این مدرسه در عصر ما اثری نیست.^۷

۸- مدرسه آخوند: این مدرسه در خیابان شورین (شهدای فعلی) واقع شده که بانی آن فقیه و عالم شهیر و متقی مرحوم «آخوند ملا علی همدانی» می‌باشد و طلاب بسیار در آن به تحصیل علم و کسب معرفت مشغولند و همچنین دارای کتابخانه مرتب و مفصلی شامل کتب ممتاز خطی و غیرخطی می‌باشد.^۸

۹- مدرسه دامغانی: از مدارس جدیدالبنای دینی همدان است که بانی آن یکی از علمای بزرگ و موجه همدان آقای «حاج میرزا محمدعلی دامغانی» می‌باشد.

۱۰- مدرسه قروه درجزین: این مدرسه در قروه درجزین توسط عالم ربانی «حاج شیخ یوسف احدی قروه‌ای» بنا شد.

حوزه‌های علمیه دیگری در شهرهای دیگر استان همدان مانند نهاوند، تویسرکان، ملایر، اسدآباد و غیره وجود دارد که مرکز آموزش طلاب علوم دینی از خواهران و برادران می‌باشند و زیر نظر علمای صالح و فاضل اداره می‌شوند.^۹

مدارس نوین همدان پس از انقلاب مشروطیت

پیش از انقلاب مشروطه فعالیت‌های آموزشی در همدان منحصر به چند مکتب‌خانه و مدرسه علمیه می‌شد و از دیگر مراکز آموزشی خبری نبود با وقوع انقلاب مشروطیت سیستم آموزشی سنتی بعضی مکتب‌خانه‌ها جای خود را به سیستمی جدیدتر با ابعاد وسیع‌تری داد. به تدریج با گسترش و رشد مراکز فرهنگی و آموزشی نوین در ایران، این مراکز تعلیم و تربیت، جایگاه واقعی خود را در همدان پیدا نمودند و گام‌های وسیعی با همت علاقمندان و مشتاقان فرهنگ و معارف در ایجاد و گسترش آنها برداشته شد. در همدان به عکس اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور که بعد از دوره مشروطه تا به قدرت رسیدن رضا شاه رو به رکود گذاشته بود، اوضاع فرهنگی روندی رو به رشد داشت و علت آن را باید در وجود افراد روشنفکر، آزادیخواه و متعهد، مستعد بودن منطقه و مردم آن، شرایط تاریخی و فرهنگی همدان، وجود اقلیت‌های مذهبی و خارجیان مقیم همدان دانست.

مدارس اقلیت‌های مذهبی ایرانی و خارجی

این مدارس پس از انقلاب مشروطیت با همت برخی از فرهنگیان همدان و جمعی از بیگانگان در این منطقه شکل گرفت که عبارتند از:

۱- مدرسه آمریکایی لازاریست همدان: که در سال ۱۲۹۸ ش توسط هیئت مذهبی آمریکاییان ساخته شد.^{۱۰}

۲- مدرسه آلیانس اسراییلیت پسران (۱۳۹۷ش / ۱۳۱۸ق) از مدارس معروف همدان بود که اتحادیه جهانی یهود آن را ساخت در سال تحصیلی ۱۳۲۴-۱۳۲۳ ق این مدرسه دارای ۶۰۰ دانش آموز بود. طبق آمار سال ۱۳۰۶ ش وزارت معارف، این مدرسه در سال مذکور چهارصد و هفتاد و پنج دانش آموز و دوازده آموزگار داشت و تعداد فارغ التحصیلان مدرسه از آغاز تأسیس تا آن سال بالغ بر یکصد نفر بود.

۳- مدرسه آلیانس اسراییلیت دختران (۱۳۹۷ش / ۱۳۱۸ق) از مدارس معروف همدان بود که توسط اتحادیه جهانی یهود ساخته شد. این مدرسه در سال تحصیلی ۱۳۲۴-۱۳۲۳ ق دارای سیصد دانش آموز بود برابر آمار سال ۱۳۰۶ ش این مدرسه در سال مذکور دارای دویست و پنجاه و نه نفر دانش آموز و هشت آموزگار بود، هفتاد و پنج تن از دانش آموزان این مدرسه به رایگان تحصیل می کردند.^{۱۱}

مدارس ملی و دولتی

مدارس دیگری نیز در همدان به دو شکل ملی و دولتی تأسیس شد که در ذیل به آنها اشاره می شود:

- ۱- **مدرسه فخریه مظفری:** این مدرسه به عنوان اولین مدرسه به سبک جدید در شهر همدان آمده است و در حوالی سال ۱۳۲۰ ق تأسیس و شروع به کار نمود و مدیر آن تقی نراقی بوده است.
- ۲- **مدرسه اسلامیة:** این مدرسه توسط دو تن از بزرگان طایفه قراگوزلو در سال ۱۳۲۳ ق در روستای شورین احداث و تأسیس کنندگان آن حسین قلی خان ضیاء الملک و زین العابدین حسام الملک بودند.
- ۳- **دبستان اسلامی:** این مدرسه توسط تقی رسولی در سال ۱۳۲۳ ق بنا شد.
- ۴- **مدرسه امیریه:** این مدرسه در سال ۱۳۲۵ ق در همدان تأسیس و سومین مدرسه به سبک جدید در امر تعلیم و تربیت در همدان محسوب می شود. مدرسه مذکور به همت برخی از فرهنگیان و شیفندگان خدمات فرهنگی همدان همچون سید محمد غمام همدانی و موسی نثری و عده دیگر دایر گردید، فعالیت های آموزشی مدرسه امیریه پس از پنج سال با تأسیس مدرسه نصرت متوقف گردید.
- ۵- **مدرسه تأیید:** این مدرسه در سال ۱۳۲۶ ق. تأسیس و سال ها بر پا بود و در دوره سلطنت رضاشاه به صورت مدرسه ابتدایی و متوسطه اداره می شد.
- ۶- **مدرسه الفت:** پس از منحل شدن مدرسه امیریه مدرسه الفت در همدان تأسیس و دایر گشت، مدیریت این مدرسه را میرزا حسنعلی سحاب کبودرآهنگی بر عهده داشت و نظر به حسن خطی که از آن برخوردار بود در این مدرسه و دیگر مدارس به تعلیم خط می پرداخت در سال ۱۳۹۰ ش مدرسه الفت به سبب مشکلات مالی و کمبود بودجه با مدرسه نصرت ادغام گردید.
- ۷- **مدرسه شریفیه:** این مدرسه اولین مدرسه علمی همدان بود که بعدها تبدیل به مدرسه شرافت شد. بانی و مؤسس آن حاج محمد شفیع از متمولان و خیرخواهان همدان بود. یکی از آموزگاران این مدرسه شیخ میرزا محبعلی قراگوزلو بود که تا قبل از تأسیس مدرسه شرافت مدیریت و آموزگاری این مدرسه را برعهده داشت.
- ۸- **مدرسه ملی شرافت:** این مدرسه در سال ۱۲۸۸ ش به مدیریت شیخ میرزا محبعلی قراگوزلو

در شش کلاس رسماً افتتاح گردید در این مدرسه علاوه بر علوم مذهبی علمی نظیر: شرعیات، مقدمات ریاضی، هندسه، تاریخ و جغرافیا و حتی زبان فرانسه نیز تدریس می‌گردید. مدرسه شرافت ادامه همان مدرسه شریفیه بود که توسط بانی آن میرزا محبعلی قراگوزلو ملقب به پیرمعارف همدان به نام مدرسه شرافت و با مدیریت جدید نامگذاری شد. هدف تأسیس این مدرسه را مقابله با مدارس خارجیان و مدارس اقلیت‌های مذهبی که در حال گسترش و تأثیرگذاری بر مسلمانان بودند و نیز کمبود مدارس ملی و دولتی تشکیل می‌داد.

۹- مدرسه نصرت: مدرسه دولتی نصرت در سال ۱۲۹۵ ش در همدان تأسیس شد این مدرسه از آثار و مؤسسات حزب سوسیال دموکرات همدان به شمار می‌آید که به گفته موسی نثری به همت جمعی از معارف خواهان همدانی دایر گردید. در تأسیس این مدرسه افراد دمکرات همدانی همچون فریدالدوله، علی محمد آزاد، موسی نثری، فریدالسلطان و غمام نقش بسزایی داشتند. نخستین مدیر مدرسه میرزا عطاء الله خان بود.

۱۰- مدرسه سادات: این مدرسه تا حدودی متعلق به سادات بود و مدیریت آن را حاج سیدعلی اکبر قندهاری برعهده داشت و به سبب عدم دریافت شهریه از محصلین در فاصله اندکی بعد از تأسیس دچار تعطیلی شد و دانش‌آموزان جهت ادامه تحصیل به مدرسه محمدیه رفتند.

۱۱- مدرسه محمدیه: این مدرسه در سال ۱۳۰۰ ش توسط میرزا محمد زرین قلم در همدان تأسیس شد. شاگردان این مدرسه در قرائت قرآن مجید و تعلیمات دینی و برپا نمودن جشن‌ها و سوگواری‌های مذهبی سرآمد بودند. این مدرسه جزء مدارس ملی محسوب می‌شد.

۱۲- مدرسه جمالیه: این مدرسه در قصبه اسدآباد همدان در سال ۱۳۰۱ ش تأسیس شد و به یاد جمال‌الدین اسدآبادی «جمالیه» نامگذاری گردید.^{۱۲}

۱۳- مدرسه دختران: این مدرسه دولتی و در سال ۱۲۹۷ ش تأسیس شد در این مدرسه که فقط دختران تحت تعلیم و آموزش بودند دروس فارسی، عربی، انگلیسی، تاریخ حساب، جغرافیا و علم اشیاء تدریس می‌شد.

۱۴- مدرسه تهذیب: این مدرسه دولتی و در سال ۱۳۰۱ ش تأسیس شد.

۱۵- مدرسه طهور: این مدرسه در سال ۱۳۰۲ تأسیس شد.

۱۶- مدرسه موهبت: این مدرسه از مدارس دخترانه همدان بود و جزء مدارس دولتی محسوب می‌شد.^{۱۳}

در پایان از دیگر مدارس همدان می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

دبستان‌های: باباطاهر، پرورش، پانزده بهمن، جامی، چهارم آبان، چهاردهم مرداد، حافظ، دارا، رازی، رضوان، سعدی، سوم اسفند، شاهپور، فرخی، محمدرضا شاه، نوبنیاد، اتحاد، اکباتان، الوند، تدین، دانش، داریوش، علمی، فرهنگ، کمال، نور، بوعلی، سنائی، شاهدخت، عصمتیه، عفتیه، هفده دی، رهنما، و دبیرستان‌های: پهلوی، ابن سینا، اتحاد، شاهدخت و الوند.^{۱۴}

شرح سند

سندی^{۱۵} که در پی خواهد آمد عریضه‌ای است که مدیر دبستان فرهنگ همدان (صفدریه سابق)، میرابراهیم صفدری در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۰۶ به مجلس شورای ملی فرستاده است. این مؤسسه معارفی در سال ۱۲۹۷ توسط مشارالیه تأسیس شده و در زمره دبستانهای ملی همدان محسوب می‌شود. میرابراهیم صفدری در نامه ارسالی خود به مجلس از زحمات و خسارات وارده در تأسیس دبستان مزبور یاد کرده و درخواست کمک هزینه و اعانه جهت ادامه فعالیت‌های خود و ابقاء مدرسه مزبور را نموده است. وی همچنین به پیوست‌نامه خود دو قطعه عکس ارسال داشته است لازم به یادآوری است هر چند که سند مزبور در خور اهمیت می‌باشد لیکن دو قطعه عکس پیوست‌نامه به ابعاد 17×12 cm و 21×15 cm که مربوط به اولین فارغ‌التحصیلان دبستان فرهنگ در سال ۱۳۰۶ و عموم شاگردان این دبستان می‌باشد از اهمیت مضاعفی برخوردار است. این اهمیت آنجا دو چندان می‌شود که لازم است بدانیم عکس‌های مذکور را باید در زمره نخستین عکس‌های گرفته شده از دانش‌آموزان و مدارس همدان به شمار آورد که برای نخستین بار به خوانندگان محترم فصلنامه پیام بهارستان معرفی می‌گردد.

نوعه ۶

وزارت معارف و اوقاف

بتاریخ ۱۲/۱۷ ماه سنه ۱۳۰۴

و صنایع مستظرفه

نوعه ۵۰۰ / ۱۸۲۴

اداره

مستظرفه

دایره

تمام اوقاف و اراضی

میدان / ۱۰

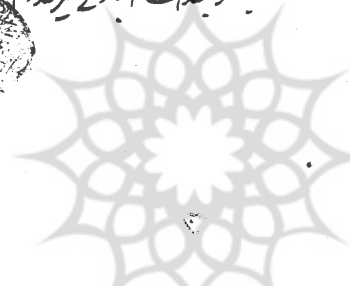
۱۲۲

با اطلاع از تعداد و قیمت ...
مصدق مدیر دبستان فرهنگ ...
وزیر نظر بعد از ...

مستظرفه

۷/۶/۲۵

شعبه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱۸۳۳
۱۳۰۴

۸۷ - ل

۲۳ / ۱۱۲

نویسنده	.....
تاریخ تحریر	.....
پاکتویس کنده	.....
تاریخ پاکتویس	.....
نویسنده سواکنده	.....

شماره ثبت کل	۱۷۶۷۱
تاریخ ثبت	۱۴۰۵
کارتن	.....
شماره قفسه	.....
نوع و عدد شایم	.....

مقصد و آدرس گیرنده
 تاریخ ارسال: ۱۳۰۵ / ۱۲ / ۱۳
 قیود مهمه

وزارت جلیه رف و راه
 به سینه، طبعه کمر فست، جله رات لایه الیم صمدر
 دولت نه رایه در هفت داره خف درین فیه از زور و اورا
 نهجوت ایست برسد از فینه تا که تم نه نه نه نه نه
 ایست در کفان بر اف ایست فینه فینه
 کز زوش رایه لیم مزه لغم زهر، جورا فینه فینه
 پرتال جامع علوم انسانی

.....
 .....

(۸۶)

پی‌نوشت‌ها:

- ۱ - صابر همدانی، تاریخ مفصل همدان، ج ۱، (قم: موسسه فرهنگی انتشاراتی شاکر، ۱۳۸۱)، ص ۱۹۱.
- ۲ - همان، ص ۱۹۹.
- ۳ - غلامحسین قراگزلو، هگمتانه تا همدان: سرگذشت قرن‌ها در قدیمترین شهرها [تهران]، اقبال، (۱۳۷۳)، صص ۳۶۵-۳۶۶.
- ۴ - رباط به معنی کاروانسرا نیز آمده است.
- ۵ - همدانی، همان، صص ۲۰۵ و ۲۰۶.
- ۶ - همان، ص ۱۹۳.
- ۷ - همان، صص ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸ و ۲۰۹.
- ۸ - قراگزلو، همان، ص ۳۶۵.
- ۹ - همدانی، همان، صص ۲۱۱ و ۲۱۲.
- ۱۰ - ابوالفتح مومن، مقاله مشروطه کوچک همدان، ص ۲.
- ۱۱ - اقبال قاسمی پویا، مدارس جدید در دوره قاجاریه، بانیان و پیشه‌وران (تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷)، ص ۵۴۳.
- ۱۲ - مومن، همان، صص ۲ و ۳.
- ۱۳ - قاسمی پویا، همان، صص ۴۴۹ و ۴۵۰.
- ۱۴ - راهنمای همدان، (تهران: دائرة جغرافیائی ستاد ارتش، ۱۳۳۱)، صص ۸ و ۱۰.
- ۱۵ - مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، گردش ۶، کارتن ۴۷، جزوه دان ۲۲، دوسیه [پرونده] ۱۱۲، صص ۲-۳، ۶-۷، ۱۸ و ۱۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی